

GIRJEK SAZ ÁSBABINIŇ KELIP SHIGIW TÁRIYXI

Niyazbaeva Aynura

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Magistratura bólimi muzıka tálimi hám kórkem óner qánigeligi
1-kurs magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15813927>

Annotaciya. *Bul maqalada Ózbekstanda girjek saz ásbabınıń payda bolıwı hám onıń rawajlanıwında úles qosqan sazandeler, girjekshiler haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: *Kórkem óner, folklor, baqsı, girjek qádiriyat.*

THE HISTORY OF THE ORIGIN OF THE GIRJEK MUSICAL INSTRUMENT

Annotation. *This article discusses the emergence of the girjek musical instrument in Uzbekistan and highlights the contributions of musicians and girjek players to its development.*

Keywords: *Art, folklore, bakhshi, girjek, cultural values.*

Girjek ázel-ázelden xalqımızdın súyikli ásbaplarınan biri bolǵan. Ásbaptıń payda bolıwı X, XI ásirlerge tuwra keledi.¹ Bul haqqında júdá kóplegen maǵluwmatlar bar. Orta asır muzıka qollanbalarında bayan etilgenine qaraǵanda Farobiy Ray qalasında Sohıb Ibn Abbod aldında bolǵan waqtında, wázir húrmetine ótkerilgen bázimde ózi jaratqan ásbapta túrli namalar atqaradı, sol waqıtta bul ásbap hámmede qızıǵıwshılıq oyatadı, bul ásbaptıń atı bolsa «ǵıpchak» atı menen atalǵan. Girjek dáslep eki tarlı bolǵan. Zahrıddin Muhammed Baburdıń dáwirine kelip bolsa, úsh tarlı bolıp ózgergen. «Baburnama» da aytılwınsha, óz dáwiriniń ataqlı bolǵan sázendesi Qulmuhammed Udiy girjekke 3 tardı qosıp onı sheber tárizde atqarǵanlıǵı ayılǵan. Alisher Nawayınıń “Majolis un-nafois” shıǵarmasında aytılwınsha girjekte sherte biliw hámme saray sázendeleri ushın shárt bolǵan. Orta asirlerde Alijon Gıdjakiy, Xója Ózbek Gıdjakiy kibi sazandeler tanıqlı bolǵan². Ráwiyatlarda aytılwınsha saz-ásbablar Allah tárepinen bendelerge inayat etilgen ullı nárselerdiń biri bolıp esaplanadı.

Ózbekstanda girjek saz ásbabınıń payda bolıwı. Ğıjjak yamasa girjek — ózbek xalqınıń, sonıń menen birge, Orta Aziyanıń basqa bolıp tabıladı. Ásbaptıń denesi domalaq, teri menen oralǵan. Ol qabaq, úlken ǵoza, aǵash yamasa basqa materiallardan tayarlanadı. Dawıs keriliwshenligi barmaqqlar menen tártiplestiriletuǵın at júniniń erkin asılǵan sabaǵı menen qısqa kaman menen shıǵarıladı (házirde skripka smıchogı kóbinese isletiledi). Gıdjaklarda qosıq hám oyunlar, ásbap dóretpeler hám mártebelerden bólek bólimler atqarıw etiledi. Ózbek gidjagı jeke atqarıwshı hám basqa xalıq ásbapları menen ansambllarda qollanıladı. Házirgi waqıtta professionallar atqaratuǵın zamanagóy gidjak XX ásirde 50-jıllarında payda bolǵan. Ózbek gidjagi eń bay ańlatpalı hám texnikalıq múmkinshilikleri sebepli búgingi kúnde orkestrdiń jetekshi ásbaplarınan biri bolıp, ol tiykarınan seslerdi uyǵınlastırıwshı rolin atqaradı. Gıdjaktıń túrleri tómendegishe: gidjak-alto, gidjak bass, gidjak kontrabas hám gidjak prima. Gıdjaktıń ájayıp atqarıwshısı belgili ózbek sazandesi hám kompozitorı, muzıka folklorınıń kompleksi, xalıq namaları tiykarında kóplegen orkestr dóretpeleri jaratqan Toqtasın Jalilov edi. Ataqlı sazende - qosıqshı hám atqarıwshı, ózbek muzıka folklorınıń jıynawshı hám izertlewshisi, bes hám altı tomliq «Ózbek xalıq muzıkası» toplamı avtorı Yunus Rajaviy dóretiwshiligin gidjaksız

¹J.Abdisultanov Arnawlı saz-Nókis; «Ilimpaz» baspası,2023j. 6-bet.

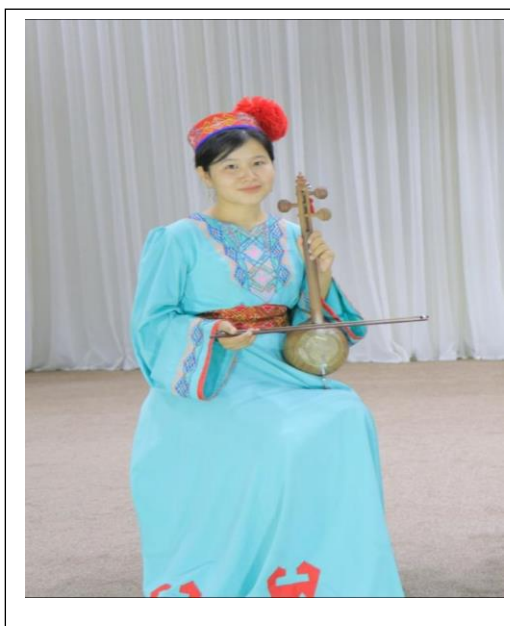
² J.Abdisultanov Arnawlı saz-Nókis; «Ilimpaz» baspası,2023j. 7-bet.

aytip bolmaydi. Ásbap haqqında qımbatlı maǵlıwmatlar XIV ásirde jazılǵan parıssha «Kanz at-tuxaf» - «Ǵáziyneler sıylığı» muzikalıq qollanbasında bar. Onda súwretleri saqlanıp qalǵan.

Birinde gidjak, ekinshisinde rubob súwretlengen. Yarım shar formasındaǵı gidjaktıń denesi teri menen qaplangan. «Maraga» qollanbasında girjek soǵıw texnologiyası haqqındaǵı tap sol maǵlıwmatlar onıń denesi de Indiya ǵoza teregi qabıǵınan jasalǵanlıǵı hám tarları jipek bolsa, asbaptıń dawısı jaqsı shıǵıwına járdem beredi.

Qaraqalpaqstanda girjek. Hár bir xalıqtıń ózine jarasa ózgesheligi bolǵanıday Qaraqalpaq xalqı da basqa xalıqlardan óziniń milliyliǵı, bay táriyxqa iye ekenliǵı menen ajralıp turadı. Qaraqalpaq milliy muzıka mádeniyatında qaraqalpaq xalıq namaları basqa xalıq namalarına qaraǵanda, óziniń ózgeshe bezekke iye ekenliǵı hám qulaqqa jaǵımlılıǵı, sulıwlıǵı menen bóleklenedi. Qaraqalpaq xalıq namalarına jıraw namaları, baqsı namaları, tiykarınan xalıq tárepinen jaratılǵan hám xalıq tárepinen atqarılatuǵın namalar kiredi. Sonday-aq, xalıq arasında awızeki túrde keń tarqalǵan xalıq namalar baqsılar, sázendeler, qosıqshılar atqaratuǵın namalar bolıp esaplanadı. Xalıq namalarınan eń kóp tarqalǵanı bular baqsı namaları bolıp tabıladı. Baqsı namaları búgingi kúnge shekem saqanıp qalıwınıń sebebi, bul óner atadan-balaǵa, ustaz-shákirt jolında qalıplesip, rawajlanıp jetip kelgen. Evropa xalqında skripka qanday áhmiyetke iye bolsa, Oraylıq Aziyada bizlerdiń ásbabımız bolǵan girjek sonday áhmiyetke iye. Qaraqalpaq milliy girjegi duwtarǵa qosımsha janapay esabında shertiledi hám kvartaǵa sazlanadı. Onıń úsh tarı bolıp olar mi,lya,re tarları bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq girjegin shertiwde aldı menen alamoynaq duwtardı sheber atqara biliw kerek. Qaraqalpaqlarǵa girjek ásbabı qońsılaxalıqlardan, atap aytqanda túrkmen xalqınan kirip kelgen. Qaraqalpaqlarda dáslepki

girjekshiler bular türkmenler bolgan. Girjektiń qaraqalpaqlarǵa kirip keliwi Sultaniyaz (Súyew) baqsı menen tıǵız baylanıslı bolıp esaplanadı. Ol XIX ásir ortalarında jasap ótken arallı ózbek baqsılarınıń ustazı bolǵan. Súyew baqsı dep atalıwınıń sebebi toy- merelerge shıqqan waqtında ol dáp balaman girjekti qosıp súyew etip ansambl qılıp baratúǵın bolǵan.³ Sonlıqtan ol Súyew baqsı bolıp atalıp ketken. Onıń dawısı júdá jaǵımlı bolǵan. Musa baqsı Súyew baqsı menen zamanlas bolǵan, biraq ol girjek qospay atqaratın bolǵan. Bizge málim bolıwınsha Qoylı Axmedov qaraqalpaqlar ishinde birinshi girjekshi bolǵan. Ol XX ásir basında jasap ótken. Qoylı Axmedov Esjan Qospolatov, Japaq Shamuratov baqsılardıǵa girjekshilik qılǵan. Bizge belgili bolǵan “Ózbekstan Burınǵı awqam xalıq artisti” “Tanka” kinofilminiń bas aktyorı Shamurat Ótemuratovta girjek shertken. Onıń basqa girjekshilerden ayırmashılıǵı onıń ásbabı qabaqtan jasalǵan. Yaǵnıy suwqabaqtıń ortasın alıp qaplap islep shıqqan. Shamurat Ótemuratov Ubayxan Sadiqova, Qasım Juginisov, Ámet Tariyxov degen baqsılardıǵa girjekshi bolǵan. Jánede girjekshilerden Kárimbay Tınıbaev hám Shomanayda Jumamurat girjekshi bolǵan - Bazarbay Jumamuratovtıń ákesi. Házirgi waqıtta girjekshilerden “Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti singen mádeniyat xızmetkeri”, “Salamat áwlad ushın” ordeni iyesi Injigúl Saburova jánede Nasr Nuratdinov, Murat Tınıbaev, O.Berdimuratov, Aman Arzımov, Genjebay Sultamuratovlar qaraqalpaq girjegin keleshek áwladqa jetkeriwde shákirtler tayarlap óz úleslerin qosıp kelmekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Алламуратов А., Доспанов.О., Тилеумуратов.Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзлиги.Нөкис. «Билим» 1991.-72 б.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы- Нокис: Қарақалпақстан,1988.-492 б.
3. Jamǵırbaevna N. A. QISSAXONLAR //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 5. – С. 113-116.
4. J.Abdisultanov Arnawlı saz-Nókis; «Ilimpaz» baspası,2023j. 122 b.
5. Kamalova G.M., Niyazbaeva A.J. Qaraqalpaq qıssaxanları.-Nókis; «ILIMPAZ» baspası, 2024-jıl, 120 bet.
6. S.Tájetdinova, A.Niyazbaeva Qıssaxanlıq óneriniń rawajlanıwı hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti//Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ádebiy miyrasın úyreniw atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya TOPLAMÍ. MAQALALAR HÁM TEZISLER. Nókis: NMPI baspası. – 2024. – T. 3. – №. 3. – С. 270-272.

³ Айымбетов Қ. Халық даналығы- Нокис: Қарақалпақстан,1988.-492 б.